

Słowa kluczowe: Kościoły wschodnie, kaznodziejstwo, homiletyka, Słowo Boże

Keywords: Eastern Churches, preaching, homiletics, the Word of God

Ks. Mieczysław Olszewski

PAPIESKI WYDZIAŁ TEOLOGICZNY W WARSZAWIE
COLLEGIUM JOANNEUM

KAZNODZIEJSTWO W KOŚCIOŁACH WSCHODNICH

W obecnych czasach dyskutuje się na temat ożywienia przepowiadania kościelnego i nawołuje do nowej ewangelizacji. Ma to oczywiście znaczenie dla pogłębienia wiary chrześcijan. Dlatego homiletyka była i jest ważnym elementem tworzenia adekwatnego kaznodziejstwa skierowanego do chrześcijan naszych czasów.

Ważne jest rozważenie przepowiadania słowa Bożego w Kościołach wschodnich z powodu masowej emigracji z krajów muzułmańskich. Wielu chrześcijan obrządku wschodniego znalazło się w Europie i warto by przyjrzeć się nieco ich historii, teologii, a w naszym przypadku kaznodziejstwu i homiletyce Kościołów wschodnich. Interesujące jest, że kaznodziejstwo w tych Kościołach odnosiło się do aktualnej sytuacji wiernych, było więc kierowane do ludzi danej epoki, uwzględniało ich potrzeby czy też nawoływało do usuwania z życia chrześcijańskiego wad i grzechów, będąc jednocześnie nawoływaniem do świętości. Ponieważ w wielu przypadkach głosicielami słowa Bożego byli mnisi, dlatego widać wyraźnie cechy pobożności zakonnej, m.in. propagowanie życia skromnego, nieprzywiązywanie się zbytnio do dóbr materialnych. Kaznodzieje nawiązywali do sytuacji społecznej słuchaczy, umacniając ducha w chwilach zniewolenia ich krajów przez obce państwa. W kaznodziejstwie Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego uwidaczniają się wpływy Kościoła katolickiego, zwłaszcza na sposób głoszenia

kazań. Spojrzenie na kaznodziejstwo Kościołów wschodnich nie tylko ukazuje dzisiejszemu czytelnikowi różnice w przepowiadaniu słowa Bożego w tych Kościołach w odniesieniu do Kościoła katolickiego, ale także przybliża treść przepowiadania, mentalność i historię Kościołów wschodnich.

Najpierw należy wyjaśnić, co rozumiemy pod nazwą „Kościoły wschodnie”. Jeżeli zastosujemy w określeniu tego wyrażenia kryterium wyznaniowe, to można powiedzieć, że jest to grupa Kościołów chrześcijańskich wyłonionych w wyniku złożonych procesów historycznych, takich jak podział cesarstwa rzymskiego na wschodnie i zachodnie; kulturowych, gdzie kultura grecka, hellenistyczna, syryjska, armeńska, koptyjska, etiopska miała wpływ na tożsamość kościelną (Modzelewska, 2014, kol. 992) i na jej sposoby głoszenia orędzia ewangelicznego. Spory teologiczne we wczesnych wiekach Kościoła prowadziły również do rozłamów w jego łonie. Nestorianizm, monofizytyzm, schizma wschodnia przyczyniły się do powstania odrębnych Kościołów: nestoriańskiego (Janowski, 2009, kol. 947–951), przedchalcedońskiego (zob. EK, 2012, kol. 618–619) czy też Kościoła prawosławnego..

KOŚCIOŁY WSCHODNIE

Kościół nestoriański

Chrześcijaństwo w Azji Mniejszej rozprzestrzeniło się na wschód od Antiochii, gdzie używano języka syriackiego (dialekt języka aramejskiego). Od ok. 200 r. po Chr., aż do V w., literatura syriacka była jednorodna i w swym charakterze biblijna, homiletyczna i teologiczna. Z tego okresu należy wymienić takich kaznodziejów jak Afraat (†345) (Bober, 1973, kol.131) czy św. Efrem (Drączkowski, 1983, kol. 681–683). Po potępieniu Nestoriusza (†451) na Soborze Efeskim w 431 r. do rozwoju Kościoła nestoriańskiego przyczynili się m.in. Barsauma (†492) i Akacjusz (†496). W swoich pismach i homiliach bronili oni chrystologii nestoriańskiej. Nerses z Edessy (†502), który kierował szkołą w Nisibis, głosił homilie liturgiczne i kazania o świętych (Modzelewska, 2009a, kol.934–935). Natomiast podczas panowania arabskiego głoszone homilie i kazania w formie ekshortacji ascetycznych, ponieważ ośrodkami życia religijnego stały się klasztory mnisze. Jednocześnie dokonywano tłumaczeń z języka greckiego na język syriacki, m.in. homilii katechetycznych Teodora z Mopsuestii (†438) (Sibiński, 2013, kol. 624–626), komentarzy homilijnych do Ewangelii wg św. Jana, do psalmów, do Księgi Rodzaju i listów św. Pawła. Tłumaczono także homilie św. Bazylego, św. Jana Chryzostoma i św. Atanazego.

Niestety, u schyłku panowania arabskiego następuje upadek twórczości nestoriańskiej. Ponieważ przeważa język arabski, w Kościele nestoriańskim zajęto się głównie historią i językiem syriackim w celu ich podtrzymania. Można powiedzieć, że głoszenie słowa Bożego było u nestorian uzależnione od ich dziejów naznaczonych krwawymi prześladowaniami muzułmańskimi. Dzisiaj kilkunastotysięczna wspólnota nestorian w Iraku i Syrii patrzy z ufnością na wspólnotę emigracyjną, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, gdzie można swobodnie praktykować swą wiarę i obrzędy. Trzeba podkreślić, że kaznodziejstwo nestorian praktykowane przez mnichów i hierarchię, choć głoszone często w formie poetyckiej, miało ascetyczny charakter.

Kościół jakobicki

Odrzucenie postanowień Soboru Chalcedońskiego (451) o dwóch naturach w Chrystusie doprowadziło do kolejnego rozłamu w Kościele. Monofizyci Patriarchatu Antiocheńskiego zostali umocnieni jako Kościół dzięki wyświęceniu licznych biskupów przez Jakuba Baradeusza (†578) (Paciorek, 1997a, kol. 714). Od jego imienia otrzymali nazwę jakobitów.

Kazania głoszone w języku syriackim w Kościele jakobickim (Modzelewska, 1997, kol. 685–689) miały często formę poetycką. Uznawany za monofizytę – na podstawie jego homilii przeciwko uchwałom Soboru Chalcedońskiego – Jakub Sarug (†521) (Paciorek, 1997b, kol. 725–726) miał napisać wiele homilii metrycznych o stworzeniu świata, patriarchach Starego Testamentu i symbolice mesjańskiej, na tematy związane z Nowym Testamentem; głosił homilie liturgiczne i pisał panegyryki o świętych. Do płodnych pisarzy monofizyckich należy Izaak Antiocheński, żyjący w V w. Znane są jego kazania chrystologiczne, maryjne i o życiu pozagrobowym (Myszor, 1997, kol. 584).

Wiek VI był dla homiletyki jakobickiej bardzo bogaty. Zachowały się bowiem zbiory homilii przełożonych klasztorów głoszonych przy różnych okazjach życia wspólnotowego, np. na Boże Narodzenie i Epifanię. Stanowią one jakby formularze, szablony, do wielokrotnego powtarzania. Inne homilie mogły być wygłaszane podczas kolekt charytatywnych. Duże znaczenie miały też kazania stylitów monofizyckich.

Należy jednocześnie podkreślić, że oba Kościoły – nestoriański i jakobicki – sięgały do wspólnego skarbcza homilii patrystycznych, tłumacząc je na język syriacki. Były to kazania św. Jana Chryzostoma, Ojców Kapadockich, św. Cyryla Aleksandryjskiego i innych.

Kościół koptyjski

Koptowie są potomkami dawnych Egipcjan. Są to chrześcijanie wyznania monofizyckiego i katolickiego. W liturgii używa się języka koptyjskiego, którego największy rozkwit przypada na IV i V w., znanego w dwóch dialektach: boha-irskim i saidzkim. Język koptyjski używany był w twórczości religijnej do czasu, gdy zdominowany został przez język arabski. Kościół koptyjski (Myszor, 2002, kol. 815–824) odróżniał się w swojej sztuce kaznodziejskiej od retoryki greckiej, co zawdzięcza środowiskom monastycznym. Już św. Pachomiusz (†346) (Pałubska, 2010, kol. 1085–1086) pouczał swych współbraci, umacniając ich swym słowem w życiu ascetycznym i w wierze.

Kaznodziejstwo było domeną mnichów, z których od V w. rekrutowali się biskupi. Kazania parafialne były stosunkowo długie, a wynikało to z tego, że tzw. *Commune Sanctorum* dopiero się kształtowało i siłą rzeczy należało wiernym przybliżyć postaci świętych i wielkich ludzi Kościoła. W Kościele koptyjskim nastąpiło pewne ożywienie i odnowa życia cenobicznego wywołane w XIX w. próbami unijnymi Kościołów zachodnich, a zwłaszcza papieżstwa (Myszor, 2002, kol. 584).

Kościół etiopski

Chrześcijanie Etiopii są pochodzenia semickiego, a ich starożytny język – *gheez* – jest spokrewniony z językiem hebrajskim Starego Testamentu. Do dzisiaj Kościół etiopski (Kumor, 1983, kol. 1181–1184) charakteryzuje się pobożnością proroków (Cerulli, 1968). Różne wpływy z wczesnych czasów chrześcijańskich zostawiły ślady na liturgii Etiopczyków, a zwłaszcza w muzyce kościelnej i związanych z nią fascynujących tańcach religijnych. W liturgii eucharystycznej Kościoła etiopskiego kazanie jest głoszone w pierwszej części, zwanej preanaforą, po przeczytaniu Ewangelii a przed modlitwą wiernych (Długosz, Scholz, 2010a, kol. 813–817). Kaznodziejstwo Etiopii wykazuje wpływy Kościoła koptyjskiego, od którego kraj zależny była także administracyjnie do czasu utworzenia autokefalii i samodzielnego patriarchatu w 1959 r. (Kumor, 1983, kol. 1182–1184). Główną doktryną w Kościele etiopskim był monofizytyzm. Dla potrzeb kaznodziejskich tłumaczono homilie i kazania Ojców Kościoła wschodniego. Gdy poruszano w kazaniach temat aniołów lub mówiono o Matce Bożej, korzystano z literatury apokryficznej.

Kościół ormiański

Chrześcijaństwo dotarło do Armenii już w II w. po Chr. (Długosz, Scholz, 2010a, kol. 813–817), ale jej najbardziej znanym misjonarzem, który doprowadził

do nawrócenia kraju, był św. Grzegorz Oświeciciel (†325) (Fałczyk, 1993, kol. 320–323). Literatura ormiańska pojawia się wraz z wynalezienia alfabetu ormiańskiego przez św. Mesropa (†441) (Figiel, 2008, kol. 603–604). Przetłumaczono najpierw Biblię i teksty liturgiczne, potem przekładano Ojców Kościoła z języka greckiego i syriackiego. Z bogatej rodzimej twórczości zachowały się mowy i homilie liturgiczne Jana Mandakuniego (405-485). Jego homilie miały charakter moralizujący. Można z nich dowiedzieć się o codziennym życiu wiernych, o obyczajach i przeżytkach pogańskich (Milewski, 2012, s. 409–417).

Charakterystyczne dla Kościoła ormiańskiego, jak i dla innych Kościołów wschodnich, było głoszenie słowa Bożego przez mnichów, dlatego w formie pisanej zachowała się tylko ich twórczość. Wygłaszanie kazań należało do obowiązków *wardapeta* – wysokiego dostojnika zakonnego. Wśród rodzajów głoszonego słowa Bożego znajdują się homilie wyjaśniające obrzędy i modlitwy brewiarzowe, kazania dogmatyczne, kazania dotyczące moralności, jak też panegiryki na cześć świętych.

Trzeba też dodać, że na skutek kontaktów zjednoczeniowych ze Stolicą Apostolską powstał Ormiański Kościół Katolicki rozproszony na Bliskim Wschodzie, częściowo w Rosji, a także w Polsce (Długosz, Scholz, 2010b, kol. 817–829).

KAZNODZIEJSTWO W KOŚCIELE BIZANTYJSKO-GRECKIM

Autorzy współczesnych kazań i homilii greckich korzystają ze starożytnej literatury chrześcijańskiej, z pism i homilii teologów bizantyjskich i Ojców Kościoła. O homiletyce bizantyjskiej zaś można mówić już od VI w. po Chr., od czasu rozkwitu i umacniania się cesarstwa. Był to jednak czas kontrowersji teologicznych, co znalazło swe odbicie w wielu kazaniach. W VII i VIII stuleciu następuje silny zwrot ku hagiografii, a w związku z liturgicznymi potrzebami powstają *menologia* – księgi zawierające czytania, homilie, życiorysy świętych i modlitwy (Modzelewska, 2008, kol. 542). Znajdujące się w nich miały charakter ascetyczny, autorami ich byli bowiem mnisi. Do wybitnych kaznodziejów bizantyjsko-greckich zalicza się św. Jana Damasceńskiego (Grzywaczewski, 1997, kol. 782–784), Germana I (Drązkowski, 1989, kol. 1001–1002), Andrzeja z Krety (Zalewski, 1973, kol. 535–536), Teodora Studytę (Kashchuk, 2013, kol. 620–621), Focjusza (Hryniewicz, 1989, kol. 356–360). Tematyka ich kazań dotyczyła świąt Pańskich, Maryi, były też panegiryki o świętych. Od XI-XII w. powstawały zbiory kazań, tzw. homiliarze, które zawierały teksty dotyczące całego roku liturgicznego.

Upadek Konstantynopola (1451) zakończył chlubną kartę bizantyjskiego kaznodziejstwa. Jego odrodzenie rozpoczęło się dopiero w XIX w., kiedy Grecja

wyzwoliła się od panowania tureckiego (1823). Jednakże następowało ono stopniowo po długim okresie zastoju. Biskupi wskazywali na obowiązek głoszenia homilii podczas liturgii mszy św. Wzorując się zaś na Kościele katolickim i Cerkwi rosyjskiej, wprowadzono w XIX w. do studiów teologicznych homiletykę.

KAZNODZIEJSTWO I HOMILETYKA W ROSYJSKIM KOŚCIELE PRAWOSŁAWNYM

Kaznodziejstwo rosyjskie można podzielić na trzy okresy: wpływ grecko-bizantyjski (XI-XVII w.), czas wpływów łacińsko-zachodnich (XVII-XVIII w.) i epoka kaznodziejstwa samodzielnego (XVIII-XX w.) (Olszewski, 2002, s. 251–262).

Sześć wieków pierwszego okresu kaznodziejstwa na Rusi i w Rosji wykazuje duże zróżnicowanie. Po przyjęciu chrztu z Bizancjum kaznodziejstwo w Rusi Kijowskiej było pod wpływem wzorców grecko-bizantyjskich, wielu bowiem kaznodziejów przybyło tu z Grecji i Serbii. Miało ono charakter dogmatyczno-pouczający a zarazem praktyczny, wyjaśniało prawdy wiary, obrzędowość i prawo kościelne, a jednocześnie musiało zwalczać zabobony, pijaństwo, pogańskie obyczaje, błędy religijne i herezje. Potrzeby te kształtowały treść i formę kazań. Rozróżnia się więc w tym okresie kazania dogmatyczne (Hilarion (†1055) – metropolita kijowski) (E. R. I., 2009, s. 122–126) oraz kazania o charakterze praktycznym dotyczące moralności, przykazań Bożych i cnót. Kirył Turowskij (†1189) (Artamonow, 2014, s. 601–602) głosił kazania obrzędowo-liturgiczne i kanoniczne, które miały duże znaczenie podczas niewoli tatarskiej (XIII-XIV, a częściowo XV w.). Czasy te zadały dotkliwy cios narodowi i Kościołowi na Rusi – kształcenie duchownych było bardzo utrudnione, klasztory nie miały swobody działania, a haracz rujnował gospodarke. Było to także przyczyną obniżenia poziomu życia religijnego, w tym kaznodziejstwa. Jeżeli nawet korzystano z gotowych kazań Ojców Kościoła, było to niewystarczające, dlatego poziom przepowiadania w okresie niewoli tatarskiej coraz bardziej się obniżał. Podczas rządów Iwana Groźnego, cara Wszechrusi (1547-1584) nie było znaczących kaznodziejów (Rose, 1954, s. 49–51).

Ascetyczne kazania głosił Nił Sorskij (†1508), który propagował życie zakonne oparte na trzech zasadach: życia wspólnotowego, życia pełnego zjednoczenia z Bogiem i życia pustelniczego w tzw. skitach. Życie pustelnicze polegało na tym, że trzech-czterech mnichów zamieszkiwało razem, utrzymując się wyłącznie z pracy rąk własnych. Nił Sorskij kładł duży nacisk na ubóstwo mnichów (*Bołszaja Encyklopedija*, 1904a, s. 86–87). W kaznodziejstwie tego okresu dominował element poetycki nad dydaktycznym, kazania głosiły bowiem łaskawość Boga i zbliżały się bardziej do formy hymnu na cześć Boga (tamże). Od XIV w. rozpo-

wszechniła się praktyka czytania kazań Ojców Kościoła, coraz rzadziej spotyka się własne kazania, aż do zaniku praktyki ich głoszenia, zwłaszcza na północy metropolii moskiewskiej.

Sytuacja w kaznodziejstwie rosyjskim zmieniła się radykalnie w okresie drugim (XVII-XVIII w.) będącym pod wpływem łacińsko-zachodnim. Nastąpiło to w wyniku przemian społeczno-kościelnych, kiedy to po zawarciu na unii lubelskiej (1569) Ruś Kijowska, Wołyń i Podole przypadły Koronie Polskiej. Wpływy polskie wzrosły jeszcze bardziej, niż to było za czasów administracji tymi ziemiami przez Wielkie Księstwo Litewskie. Jeszcze bardziej wzmogły się one po zawarciu unii brzeskiej (1596). Jednak po wojnach kozackich zadnieprzańską część metropolii kijowskiej, wraz z Kijowem, dostaje się pod władanie Moskwy. Tymczasem polska oświata, wyżej stojąca niż na Rusi, i zagrożenie unią, skłoniło Rosyjski Kościół Prawosławny do reform. Na ten czas przypada reformatorska działalność metropolity kijowskiego, Piotra Mogiły.

Piotr Mogiła (Modzelewska, 2009b, kol. 46–48) – wielki reformator Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego – zalecał dzielić kazania na części: *introductio*, *propositio*, *captatio benevolentiae* i *invocatio*. Klasycznym przykładem takiej formy przepowiadania jest jego kazanie z 1632 r. zatytułowane: *Kriest Christa Spasitelja i każdego człowieka* (Berndt, 1975, s. 7). W założonej przez niego Akademii Kijowskiej (1631), wzorującej się na akademiach jezuickich, zatrudniano wykładowców z Polski, stosowano wiele podręczników, początkowo przede wszystkim zachodnich, m.in. Caussina *Eloquentia sacra et humana* wydana w Paryżu w 1619 r. (zob. Olszewski, 1978). W 1659 r. ukazał się w Kijowie *Kljucz razumienija* z dodatkiem *Nauka korotkaja albo sposób kazania* Joannikija Galatowskiego (†1688) (Modzelewska, 1989, kol. 813–814), w którym dzieli on kazanie na części: *exordium*, *propositio*, *narratio* i *conclusio*. Jeszcze w 1687/1688 r. wydano pozycję *Orator e mente Tulliana ab ubique exacti dicendum instructus in Collegio Kijowo-mohileano...* (Berndt, 1975, s. 15). Forma kazań, które zalecano głosić, była pod przemożnym wpływem zachodnich wzorów homiletycznych, opartych na regułach zwanych dowodzeniem. Korzystano przy tym z porównań ze świata antycznego, literatury świeckiej, przyrody, alegorii, nie stroniąc od żartów i opowiastek.

W kazaniach o charakterze praktycznym zwalczano wady narodowe: zabobon, zakłamanie, pijaństwo, bójki na pięści i okrucieństwo, najazdy, grabieże i chciwość. Najwięcej jednak miejsca poświęcano walce z unią i raskołem. Do wybitniejszych kaznodziejów tego okresu należeli: Piotr Mogiła, Antonij Radziwiłłowski (Markowski, 1894), Joannikij Galatowski (Eingorn, 1895, s. 15). Na Rusi Moskiewskiej wyróżniali się Epifanij Sławinieckij (†1675) (E. P. R., 2008,

s. 552–554), Symeon Połockij (Langsch, 1940/1942, s. 88–130; zob. Rossołow, 2008), Dymitr Tuptało (*Bolszaja Encyklopedija*, 1904b, s. 384; Fiedotowa, 2007, s. 8–22; *Prawosławna Encyklopedija*, 2007, s. 17–18) i Stefan Jaworski (†1722) (Bednarek, Pałubska, 1997, kol.1124–1125).

Trzeci okres w kaznodziejstwie i homiletyce w Kościele rosyjskim (XVIII–XX w.) łączy się ściśle z reformą Kościoła prawosławnego za cara Piotra I i znajduje swe odbicie w *Duchownym Reglamencie* (1722) (Olszewski, 1984, s. 35–36), w którym znalazł się rozdział poświęcony kaznodziejstwu: *Nastawlenija propowiedi*. Feofan Prokopowicz (Wieteska, 2012, kol. 467), współtwórca reformy tzw. synodalnej, wprowadza okres niezależności rosyjskiego kaznodziejstwa, którego rozkwit nastąpił w XIX w. Kaznodziejstwo okresu synodalnego łączyło w sobie przepowiadanie dogmatyczno-pouczone pierwsze i logiczność budowy kazań drugiego okresu, i odznaczało się głoszeniem moralności i utwierdzaniem w cnotach. Wyróżnić więc można kazania natury moralnej, katechizmowej, praktycznej, apologetycznej (Izwekow, 1871, s. 63–109) i politycznej. Obok wybitnych kaznodziejów i bogactwa głoszonego słowa było jednak dużo zaniedbań, na co zwracają uwagę autorzy artykułów w czasopismach teologicznych i duszpasterskich. Przyczyny tego stanu rzeczy upatruje się w brakach przygotowania teologicznego i homiletycznego szerokich rzesz duchownych (Nadieżdin, 1859, s. 360–382). Poziom nauczania w seminariach duchownych w XVIII w. był wysoce niezadowalający (Babura, 1903, s. 59–60; Filewskij, 1906, s. 1363–1365). Jednakże, gdy chodzi o kaznodziejstwo, z biegiem czasu sytuacja systematycznie się poprawiała. W reformie wyższych szkół duchownych z 1798 r. przewidywano dla studentów teologii głoszenie kazań przed profesorami i studentami, by je później wygłaszać w świątyniach. Według reformy szkół duchownych, akademii i seminariów duchownych, z 1808 r. homiletyka miała być wykładana w akademiach na drugim roku studiów, ale w rzeczywistości w programach seminariów duchownych nie istnieje (Pietrow, 1866, s. 86–124). Reforma nauczania teologicznego z 1840 r. przewidywała nauczanie retoryki kościelnej. Zgodnie zaś z reformą szkół duchownych z 1869 r. homiletykę obok historii kaznodziejstwa w Cerkwi i na Zachodzie zaliczono do działu przedmiotów kościelno-praktycznych. Reforma z 1884 r. zalicza homiletykę i historię kaznodziejstwa do przedmiotów obowiązujących. Natomiast w ostatniej przed rewolucją reformie akademii duchownych z 1910/1911 r. homiletyka zostaje złączona z teologią pastoralną i ascetyką w jeden przedmiot (Smolitsch, 1964, s. 582).

Wiek XIX obfituje w naukową i popularną literaturę homiletyczną. Wiele do homiletyki wniósł w II połowie XIX w. W. F. Piewnickij, długoletni profesor Duchownej Akademii Kijowskiej. „Kościelnym krasomówstwem” określa on gło-

szone z ambony słowo kaznodziei, wyjaśniające nauczanie prawosławne o wierze i życiu chrześcijańskim. Istotą kazania jest idące od wieków świadectwo o zbawieniu o jego osiągnięciu ukazane przez wybrane sługi Boże. Historyczna metoda stosowana przez Piewnickiego i innych teoretyków homiletyki przeważała w nauczaniu XIX w. (Piewnickij, 1899). Wśród licznych kaznodziejów ostatniego okresu na wyróżnienie zasługują: Filaret Drozdow (1783-1867), płodny pisarz, teolog i kaznodzieja (Paprocki, 1983, kol. 227),¹ Innokientij Borisow (1800–1857) (Litwinowa, 2009, s. 686–706), Amwrozij Kljuczkarow (1820-1901) (Pietrinija, 2001, s. 143), Joann Sokołow² i inni.

Od rewolucji październikowej do dzisiaj kaznodziejstwo i homiletyka weszły w zupełnie odmienną fazę swych dziejów. Walka z religią, każdą religią, także z prawosławiem w Związku Sowieckim odbiła się na jakości przepowiadania słowa Bożego. Po II wojnie światowej drukowane są kazania patriarchów i innych kaznodziejów, jak homilie Ojców Kościoła w „Żurnale Moskowskiej Patriarchii”.

Powyższe rozważanie pokazuje, że Kościoły wschodnie w swoim przepowiadaniu starały się przekazywać orędzie ewangeliczne w taki sposób, by trafiło ono do ludzi jako słowo zbawcze. Jeżeli w bardzo wielu przypadkach głosicielami słowa byli mnisi, ich przepowiadanie miało charakter duchowy i ascetyczny. Przepowiadanie to uwzględniało jednocześnie sytuację polityczną i społeczną, w której znajdowali się członkowie poszczególnych Kościołów wschodnich. Kościoły te istniały w dużej mierze na terenach muzułmańskich, gdzie ich członkowie doświadczali prześladowań. Kaznodziejstwo to uwzględniało także tę trudną sytuację chrześcijan wschodnich. W obecnych czasach prawie wszystkie Kościoły wschodnie doznają prześladowań ze strony muzułmańskiej lub ograniczeń – jak w Rosji. Sytuacja ta świadczy o męczeńskim bohaterstwie chrześcijan Kościołów wschodnich.

1 A tak ocenia go Bułgakow (1909, s. 255): „Treściowo kazania Filareta obejmowały całą gamę tematów. Odnosiły się one do tekstów biblijnych, prawd wiary i moralności, uwzględniały historię zbawienia i historię Kościoła, dotyczyły liturgii i życia społecznego. A co się tyczy budowy kazania, to stanowi ona wzór rosyjsko-prawosławnego kazania. W historii trudno znaleźć równego mu kaznodzieję”.

2 Ł. V. Litwinowa, opracowując hasło „Innokientij Borysov”, pisze o nim, że był przekonany o konieczności i możliwości pełnej solidarności wiary i wiedzy, religii i nauki. Dążył do tego, by nadać teologii prawosławnej status samodzielności i wyprowadzić ją z zależności od metod scholastycznych. Preferował w teologii metodę historyczną. Wokół niego powstała szkoła teologiczna i kaznodziejska, do której należał m.in. Ioann Sokolov, biskup smoleński; zob. Litwinova 2009, s. 693.

Bibliografia:

Gigilewicz, E. (red.). (1973–2014). *Encyklopedia Katolicka*. Tom I–XX. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (dalej: *Encyklopedia Katolicka*).

*

- Artamonow, J. A. (2014). Kirill. W: *Prawosławna Encyklopedia*. Tom XXXIV. Moskwa.
- Babura, W. (1903). Pastyrskoje obrazowanije v sviazi s voprosom o propovedniczestvie. *Strannik* (44).
- Bednarek, A., Pałubska, Z. (1997). Jaworski Stefan. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom VII.
- Berndt, M. (1975). *Die Predigt Dimitrij Tuptalos. Studien zur ukrainischen und russischen Barockpredigt*. Bern–Frankfurt.
- Bober, A. (1973). Afraat. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom I.
- Bolszaja Encyklopedia*. (1904a). Tom XIV. S. Pieterburg [Hasło: *Nil Sorskij*].
- Bolszaja Encyklopedia*. (1904b). Tom XVII. S. Pieterburg [Hasło: *Dimitryj Tuptalo*].
- Bułgakow, G. (1909). *Russkaja gomileticzeskaja chrestomatia*. Kursk.
- Cerulli, E. (1968). *Storia della letteratura etiopica*. Florencja–Mediolan.
- Długosz, M., Scholz, P. (2010a). Ormiański Kościół. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIV.
- Długosz, M., Scholz, P. (2010b). Ormiański Kościół Katolicki. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIV.
- Drączkowski, F. (1983). Efrem święty. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom IV.
- Drączkowski, F. (1989). German I św. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom V.
- Eingorn, W. (1895). *Rieczy proizniesiennyja Joannikijem Galjatowskim w Moskwie w 1670 godach*. Cztenija Obszczej Istorii i DREWNEJ Rossii.
- E. P. R. (2008). Epifanij (Sławinieckij). W: *Prawosławna Encyklopedia*. Tom XVIII. Moskwa
- E. R. I. (2009), Iłłarion (†1054/55). W: *Prawosławna Encyklopedia*. Tom XXII. Moskwa.
- Fałczyk, B. (1993). Grzegorz Oświeciciel. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom VI.
- Fiedotowa, M. A. (2007). Dimitrij Sawicz Tuptało, św. W: *Prawosławna Encyklopedia*. Moskwa.
- Figiel, J. (2008). Mesrop. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XII.
- Filewskij, J. (1906). O przyczynach upadka sovremiennoj propovedi. *Cerkovnyj Viestnik* (32).
- Grzywaczewski, J. (1997). Jan z Damaszku św. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom VII.

- Hryniewicz, W. (1989). Focjusz, W: EK. Tom V.
- Izwiekow, D. G. (1871). Propowiedniczeskaja, protivno-protestanckaja literatura na Rusi w pierwoj połowinie XVIII stoletija. *Prawosławnoje Obozrenije* (1).
- Janowski, P. (2009). Nestoriański Kościół. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIII.
- Kashchuk, O. (2013). Teodor Studyta św. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIX.
- Kumor, B. (1983). Etiopski Kościół. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom IV.
- Langsch, J. (1940/1942). Zur Charakteristik Simeon Polockijs als Prediger. *Kyrios* (5).
- Litwinowa, Ł. W. (2009). Innokientij Borisow. W: *Prawosławna Encyklopedia*. Tom XXII. Moskwa.
- Markowski, M. (1894). *Antonij Radziwiłłowski, južno-russkij propowiednik XVII wieka*. Kijów.
- Milewski, I. (2012). Problematyka społeczna w mowach Jana Mandakuniego. *Vox Patrum*, 57 (nr 32).
- Modzelewska, B. (1989). Galatowski Joannicjusz. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom V.
- Modzelewska, B. (1997). Jakobicki Kościół. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom VII.
- Modzelewska, B. (2008). Menologium. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XII.
- Modzelewska, B. (2009a). Nerses z Edessy. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIII.
- Modzelewska, B. (2009b). Mohyla Piotr. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIII.
- Modzelewska, B. (2014). Wschodnie Kościoły. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XX.
- Myszor, W. (1997). Izaak z Antiochii. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom VII.
- Myszor, W. (2002). Koptyjski Kościół. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom IX.
- Nadieżdin, B. F. (1859). O nieobchodimosti propowiedywat' w nasze wremja w naszym otieczestwie. *Christianskoje Cztenije*, II.
- Olszewski, M. (1978). *Il rito della penitenza presso Pietro Moghila*, Rzym [praca magisterska].
- Olszewski, M. (1984). *Pastoraltheologische Konzeptionen in der orthodoxen Kirche Russlands des 19. Jahrhunderts und ihre Zuordnung zur Asketik*. Muenster in Westfalen.
- Olszewski, M. (2002). Rosyjskie kaznodziejstwo i homiletyka na przestrzeni tysiącletnich dziejów. W: tenże, *W nurcie zagadnień pastoralnych*. Białystok.
- Paciorek, P. (1997a). Jakub Baradeusz. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom VII.
- Paciorek, P. (1997b). Jakub z Sarug. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom VII.
- Pałubska, Z. (2010). Pachomiusz święty. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIV.
- Paprocki, H. (1983). Drozdow Filaret. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom IV.
- Pietrinija, O. E. (2001). Amwrosij Kljuczarijew. W: *Prawosławna Encyklopedia*. Tom II. Moskwa.

- Pietrow, N. I. (1866). *Iz istorii gomiletiki w staroj Kijewskoj Akademii*. Trudy Kijewskoj Duchownoj Akademii. Kijów.
- Piewnickij, W. F. (1899). *Iz istorii gomiletiki. Gomiletika w nowoje wremja posle Reformacji Ljutiera*. Kijów.
- Prawosławnaja Encykłopedija*. (2007). Moskwa [Hasło: *Vlijanije tvorczestwa Dimi-trija na pravosławnuju kulturu Vostocznoj i Južnoj Evropy v konce XVII – XVIII vekov*].
- Przedchalcedońskie Kościoły*. (2012). W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XVI.
- Rose, K. (1954). *Predigt der russisch-orthodoxen Kirche. Wesen–Gestalt–Geschichte*. Berlin.
- Rossołow, M. (2008). *Nrawstwiennoje bogosłowije Simeona Połockogo. Oswojeni-je katoliczeskoj tradycji moskowskimi Niżnikami*. Moskwa.
- Skibiński, T. (2013). Teodor z Mopsuestii. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XIX.
- Smolitsch, I. (1964). *Geschichte der russischen Kirche 1700-1917*. Leiden.
- Wieteska, M. (2012). *Propokowicz Teofan*. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom XVI.
- Zalewski, J. (1973). *Andrzej z Krety*. W: *Encyklopedia Katolicka*. Tom I.

PREACHING IN EASTERN CHURCHES

SUMMARY

The above considerations demonstrate that in their preaching, the Eastern Churches wanted to spread the Gospel so that it could move the people as the Saviour's Word. If, in many cases, the preachers were monks, their preaching was very spiritual and ascetic. The preachings considered the political and social situation of the members of individual Eastern Churches. The churches were, to much extent, located on Muslim territories where they were persecuted. The preaching took this difficult situation of eastern christians into consideration as well. Now, the majority of the Eastern Churches are persecuted by Muslims or limited, as in Russia. This situation is a demonstration of the martyrdom of the Eastern Christians.